

Netta Böök

Suomalaiskylästä neuvostokyläksi

Kurkijoen sotienjälkeisistä muutoksista

From a Finnish village to a Soviet settlement. Post-war changes in Kurkijoki

The settlement of Kurkijoki is located in Ladoga Karelia, a territory Finland ceded to the Soviet Union in 1940 and again in 1944. It was resettled by Soviet citizens, and remained practically out-of-bounds to foreigners till the collapse of the Soviet Union. Nowadays the Finnish visitor to the territory is confronted with the lack of care for the buildings together with erosion of the immediate surroundings. In the course of 60 years also the villagescape of Kurkijoki and its individual buildings have undergone substantial changes, yet retaining exceptionally many features of countryside village typical in pre-war Finland. The aim of this paper is to trace back the processes that have moulded the villagescape of Kurkijoki to its present appearance, how the pre-war building stock has been utilized and adjusted to suit the Soviet way of life, and ultimately, how the collapse of the Soviet Union has been reflected upon Kurkijoki.¹

Keywords: Ladoga Karelia, Kurkijoki, Finnish, Soviet and Russian building heritage, change of rule

Johdanto

Tulin Kurkijoen entiseen kirkonkylään ensi kertaa kesäkuussa 2004. Pilvisäessä se näytti yhtä surkealta kuin muutkin rajan taakse jääneet suomalaiskylät. Lehmät laidunsivat palaneen kirkon raunioilla, Coca-Cola-rekka jylisi sillan yli hämmentävän modernina ja hyvämaalisena kontrastina koko

seutukunnalle. Joen toisella puolella oli kuulemma presidentti Relanderin kotitalo. Taidehistorian professori näytti kuvaa F. A. Sjöströmin kirkosta, joku väitti venäläisten tuhopolttaneen sen, ja siten kaasutimme eteenpäin.

Tässä episodissa kiteytynee jotain siitä, mitä suomalainen 2000-luvulla näkee ja kokee kylissä, jotka sijaitsevat Suomen Neuvostoliitolle 13.3.1940 ja 3.10.1944 luovuttamalla alueella. Ennen Neuvostoliiton hajoamista alueella oli lähes mahdotonta vieraillla, eivätkä suomalaiset yli neljään vuosikymmeneen päässeet seuraamaan alueen kehitystä ja muuttumista. Siksi suomalaisten kollektiivisissa muistoissa ja mielikuvissa luovutetun Karjalan kulttuurimaisema ja kirkonkylät ovat pysähtyneet aikaan ennen sotia.

Rajan takana odottaa kuitenkin muuttunut todellisuus taantuvine kylineen ja ränsistyneine rakennuksineen. Mielikuvien ja todellisuuden törmäys provosoi suomalaisissa tunteita ja arvailuja siitä, mitä maaseudun suomalaisaikaiselle rakennusperinnölle oikeastaan on tapahtunut. Selityksiä on haettu muun muassa taloudellisista vaikeuksista, asukkaiden juurettomuudesta ja välinpitämättömyydestä sekä ideologisista syistä. Näillä on varmasti oma merkityksensä. Tarkoitukseni on kuitenkin muodostaa Kurkijoen entisen kirkonkylän kautta laajempaa kuvaa tekijöistä, jotka ovat neuvostoajoista alkaen muovanneet maaseudun suomalaiskylä ja rakennuksia ja ohjanneet niiden käyttöä. Samalla pyrin tarkentamaan käsitystä siitä yhteiskunnallisesta ja kulttuurisesta todellisuudesta,

joka vaikuttaa tänään rakentamiseen, maankäyttöön ja rakennussuojeluun Laatokan Karjalan ensisillä suomalaisalueilla.

Kysymysten syntymisestä

Kun vuosituhannen alussa aloitin arkkitehtuuritutkimukseni Laatokan Karjalassa, etsin karjalaisia kyliä karjalantaloineen. Niitä vain ei enää löytynyt. Lopulta riitti, että löytyisi mikä tahansa rakenteeltaan vielä suomalaisiksi tunnistettava, kyllin eheä kylä. Kolusin luovutetun Karjalan pohjois-osan kyliä ja kaupunkia Suojärveltä Hiitolaan ja Värsilästä Salmiin saakka – aluetta, joka vuonna 1944 liitettiin Karjalais-Suomalaiseen Sosialistiseen Neuvostotasavaltaan ja jota kutsun tässä Laatokan Karjalaksi.

Laatokan Karjalan maantieteellinen määrittely ei ole täysin vakiintunut. Suomen ympäristökeskuksen raportissa *Laatokan pohjoisrannikon kulttuuriympäristö* sillä tarkoitetaan hallinnollista aluetta, jonka muodostivat Kurkijoen, Sortavalan ja Salmin kihlakunnat sekä Hiitolan pitäjä (Lintunen *et al.* 1998, 16–17). Kulttuurintutkimuk-

ssa Laatokan Karjala määritellään hieman toisin: *Suomen kansankulttuurin kartastossa* (Vuorela 1976: 16–20) siihen luetaan myös luovutettujen alueiden pohjoisimmat osat, niin kutsuttu Raja-Karjala, kun taas Kurkijoen ja Hiitolan katsotaan kuuluvan Etelä-Karjalaan. Tätä jakoa noudattaa esimerkiksi kansatieteilijä Pirkko Sallinen-Gimpl väitöstutkimuksessaan *Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen* (Sallinen-Gimpl 1994: 16–17, 19). Venäjällä Laatokan Karjalalla (venäjäksi *Karel'skij Priladož'je*) tarkoitetaan sen sijaan Laatokan rannikkoalueita Hiitolasta Salmiin.

Löysin matkoillani kaksi kohtalaisen ehyttä kylämiljöötä: Impilahden ja Parikkalan naapurikunnan Kurkijoen entiset kirkonkylät. Arkkitehtuurin näkökulmasta monivivahteisemmalta tutkimuskohteelta tuntui Kurkijoen kirkonkylä, jota Suomen aikaan nimitettiin Lopotiksi ja kaupunkikyläksi. Paitsi että Lopotti oli Suomessa Kurkijoen pitäjän hallinnollinen keskus, siellä toimivat myös Kurkijoen maankuulu maamiesopisto ja sekä luterilainen että ortodoksinen kirkko. Nämä edustivat ammattilaisten suunnittelemaa rakennustaidetta,

Kuva 1. Kurkijoen pääraitilla, nykyisellä Lenininkadulla, on säilynyt suomalainen ilme. Vasemmalla oli Suomen aikaan Johan Kaupin kirjakauppa, oikealla kunnanlääkärin talo; tie vie Lahdenpohjaan. Katua on ehdotettu suojeltavaksi "luonteenomaisena 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun asutuksen muistomerkkinä". Kuva Netta Böök 2005.

Picture 1. The main street of Kurkijoki, Lenin Street, has retained its pre-war, that is, Finnish character. In the house to the left there used to be a Finnish book store, and the house on the right belonged to the municipal officer of health. In the 2000's the street has been proposed the status of a historical monument from the late 19th and early 20th century. Photo Netta Böök 2005.

kun taas Lopotin muu rakentaminen kuului pikemminkin kansanrakentamisen piiriin.

Kuuden luovutuksenjälkeisen vuosikymmenen kuluessa kylä ja sen yksittäiset rakennukset ovat läpikäyneet huomattavia muutoksia. Sotaa edeltävän ajan rakennuksista on jäljellä arviolta kolmasosa, monet näistä huonossa kunnossa. Kyläkuvassa on kuitenkin säilynyt harvinaisen paljon piirteitä, jotka olivat ominaisia sotia edeltävän ajan Suomen maaseutukylien rakenteelle ja rakennustaiteelle. Pääraitille on äskettäin ehdotettu suojelustatusta. Myötävaikuttajana tässä lienee *Kurkijokskij krajevedtšeskij tseñtr* (Kurkijoen kotiseuduntutkimuskeskus), joka johtajansa ja käytännössä ainoan työntekijänsä, biologi Marina Petrovan voimin selvittää alueen historiaa ja edistää rakennusten kunnossapitoa.

Tässä artikkelissa kuvailen, millaisia yhteiskunnallisiin muutoksiin liittyviä kehitysvaiheita sotienjälkeinen Kurkijoki on läpikäynyt ja miten nämä vaiheet ovat heijastuneet rakennuksiin, rakentamiseen ja maankäyttöön. Erityisesti tarkastelen, miten suomalaisaikaista rakennuskantaa on sopeutettu ja muutettu, jotta se palvelisi neuvostoyhteiskunnan tavoitteita, ja miten tilanne on muuttunut Neuvostoliiton hajottua. Tutkimukseni napapisteinä ovat vuosi 1940, jolloin suomalaiset jättivät Kurkijoen ensi kertaa, ja vuosi 2005, jolloin palaan Kurkijoelle.

Tutkimusaineisto ja metodi

Suomen ja Venäjän välisen rajan avauduttua ja kulttuuri- ja informaatiovaihdon helpotuttua luovutettujen alueiden suomalaisaikaisen rakennustaiteen tutkimus on lisääntynyt molemmin puolin rajaa. Tutkimus on kuitenkin keskittynyt keskeisiltä osiltaan verraten hyvin säilyneeseen, historiallisesti merkittävään Viipuriin sekä Sortavalaan, jota pidetään parhaiten säilyneenä esimerkkinä sotaa edeltävän ajan suomalaisista kaupungeista koko nykyinen Suomi mukaan luettuna. Näiden kaupunkien arvoraakennusten suojelu- ja restaurointikysymyksissä on tehty suomalais-venäläistä yhteistyötä ja järjestetty koulutusprojekteja 1990-luvun alusta asti.

Vastaavaa kiinnostusta ei ole kohdistunut maaseudun suomalaisaikaiseen rakennusperintöön. Tähän voi olla monia syitä. Kaupunkien komea, nimekkäiden arkkitehtien suunnittelema arkkitehtuuri on tutkimuskohteena houkuttavampi – ja perinteisempi – kuin maaseudun anonyymimpi ja arkisempi rakennusperintö, varsinkin, kun sotienjälkeiset muutokset ovat verottaneet merkittävästi

nimenomaan maaseudun rakennuskantaa. Myös maaseutukylien heikko saavutettavuus ja infrastruktuuri karsinevat halua ryhtyä tutkimuksiin – esimerkiksi Kurkijoelle on Viipurista matkaa paikallisjunalla kolme tuntia ynnä autolla puoli tuntia nimismiehenkiharaista maantietä. Tämän lisäksi tulevat toisenlaisen toimintakulttuurin ja vieraan kielen haasteet, joihin tutkijan on vastattava kehittämällä paikallinen tukiverkosto.

Luovutetun Karjalan maaseudun rakennusperinnöstä onkin tehty enimmäkseen yleisluontoisia selvityksiä, joista esimerkkejä ovat arkkitehti Martti I. Jaatisen *Karjalan kartat* ja Suomen Ympäristökeskuksen raportit. Niissä esitellään sekä kaupunkien että maaseudun kulttuuriympäristöä ja rakennuksia, pääasiassa selostaen, mitä rakennuksia tai niiden raunioita sekä kyliä on jäljellä. Arkkitehti Sari Kivimäki on tutkinut Kannaksen maaseudun arkirakentamista ansiokkaassa diplomityössään *Muistojen aitanrappusilla. Karjalan kannaksen suomalaisen kansanrakentamisen historia, nykytilan kartoitus ja esimerkkikohteiden dokumentointi* (1999). Näissä teoksissa ”suomalaisuudella” on viitattu rakennuksiin ja asutuskeskittymiin, jotka olivat olemassa ennen alueluovutuksia. Suomalaisuus on tällöin – kuten tässäkin artikkelissa – käsitetty pikemmin kulttuurisena kuin valtiollisena ominaisuutena. Attribuutin ”suomalainen” sijaan käytän Lopottiin ennen alueluovutuksia valmistuneista rakennuksista kuitenkin attribuuttia ”suomalaisaikainen”, sillä vaikka niin suunnittelijat ja rakentajat kuin omistajatkin ovat siellä olleet suomalaisia, suuri osa rakennuksista periytyy Suomen suuruhtinaskunnan ajalta vuosilta 1809–1917, jolloin Suomi oli osa Venäjää. Lisäksi Kurkijoki kuului Venäjään jo ennen suuruhtinaskunnan muodostamista, vuonna 1721 solmitusta Uudenkaupungin rauhasta vuoteen 1812, jolloin Kurkijoki liitettiin Suomeen.

Lähestyn tutkimusaiheittani pääosin kvalitatiivisin menetelmin ja aineistolähtöisesti. Arkisto- ja kirjallisuustutkimuksessa hyödynnän muun muassa valokuvia, pitäjähistoriikkeja ja -kuvastoja, karttoja, asemapiirustuksia, rakennuslupa-asiakirjoja sekä venäläisiä rakennussuojeluasiakirjoja ja -selvityksiä. Kenttätutkimuksessa tietolähteinä ovat pääasiassa rakennukset itse. Saamiani tietoja yhdistämällä pyrin jäljittämään Kurkijoen kirkonkylän kehitysvaiheet ja rakennusten muutokset, joita tässä vaiheessa vertaan Tatjana Isatšenkon kuvaukseen Kurkijoesta muutamia kymmeniä kilometrejä etelään sijaitsevan Berjozovon (entisten Pukinniemen ja Lipolan) kehityksestä (Isatšenko T 2005).

Tärkeimmät viimeaikaista tutkimusta edustavat

lähteeni löytyvät arkkitehtuurin kentän ulkopuolelta. Merkittävin on Antti Laineen 2000-luvun alun tutkimushanke *The conditions for constructing new Russia. Interactions of tradition and Europeaness in the development of 20th century Russia*. Hankkeen julkaisut *Granitsa i ljudi* ja *Moving in the USSR* valaisevat Kurkijoen, Räisälän ja entisen Lahdenpohjan kauppalan kautta luovutettujen alueiden asuttamista ja neuvostoaikaista kehitystä yksilön näkökulmasta, sivuten myös kylän ja sen rakennusten vaiheita.

Venäläistä näkökulmaa avaavat muun muassa Karjalan Tasavallan historian ja kulttuurin muistomerkkien suojelun valtion keskuksen (*Respublikanskij tsentr po gosudarstvennoj obrane objektov kulturnogo nasledija*) selvitykset sekä kulttuuri- ja maantieteilijä Grigori Isatšenko ja maantieteilijä Tatjana Isatšenko tutkimukset. Grigori Isatšenko on tarkastellut Karjalan Kannaksen neuvostoaikaisia maaseutumaisen muutoksia ja siitä esitettyä maisemakuvastoa (Isatšenko G 2004), Tatjana Isatšenko Berjozovon kulttuurimaisen sotienjälkeistä muutosta (Isatšenko T 2005). Venäläiset kotiseuduntutkijat Viktor Stepakov ja Jevgeni Balašov puolestaan kuvaavat arkistotutkimusten pohjalta Kannaksen ja Laatokan Karjalan sotienjälkeistä käyttöönottoa tehtäistä peltomaihin (Balašov *et al.* 2002). Ongelmana näissä venäläisissä aineistoissa tosin on, että ne käsittelevät etupäässä Pietarin lähiympäristöä Kannasta, joka on sekä maantieteellisesti että hallinnollisesti eri aluetta kuin Kurkijoki – Kannas liitettiin Neuvostoliitossa Leningradin piiriin. Omien NARK:ssa, Karjalan tasavallan kansallisarkistossa, aloitamieni tutkimusten pohjalta vaikuttaa silti siltä, että ainakin rakennusten ja maatalouden osalta Kurkijoen ja Kannaksen kehitys paljolti korreloivat keskenään.

Luovutettua maata tutkimassa

Suomalaisille luovutettu Karjala on paikka, josta on vaikea puhua täysin vailla emootioita. Tutkimuskohteen näkemis- ja kokemistapaa ja tutkimusotetta pyrkivät värittämään suomalaiskansalliset historialliset rakennelmat. Näkökulmaani terästääkseni joudun tavan takaa kysymään itseltäni, olenko Kurkijoella suomalaisena matkailijana (joka kauhistelee rakennusten ränstyneisyyttä), arkkitehtina (joka etsii suomalaista arkkitehtuuria) vai ehkä rakennussuojelijana (joka tahtoo suojella kaiken suomalaisen). Ehkä olen sitä kaikkea – mitä olen käsitellyt artikkelissani *Border Karelia through rose-coloured glasses? Gazes upon a*

ceded territory (Böök 2004).

Arkkitehtina ja suomalaisena minua kiinnostavat Kurkijoen suomalaisaikaiset rakennukset ja niiden kohtalot. On selvää, että venäläinen tutkija lähestyisi aihetta hieman toisin, mikä näkyy esimerkiksi Tatjana Isatšenko tutkimusotteessa. Kuitenkin pidän tutkimuksessani tärkeänä suomalais-venäläistä ”kaksoisvalotusta”, molempien puolien näkökulmien kuulemista, vaikka tämä johtaisi ristiriitaisen kokonaiskuvaan. Kurkijoen kehitystä olisi kiinnostavaa verrata myös samankaltaisen, Suomen puolelle jääneen kylän sodanjälkeisiin vaiheisiin, mihin tullen vielä tutkimuksen edetessä palaamaan. Tässä vaiheessa tyydyn toteamaan, ettei Suomenkaan puolella ole säilynyt monia Kurkijoen pääraitin kaltaisia, sotaa edeltävän ajan rakennustaidetta edustavia kylämiljöitä, mikä osaltaan lisää Kurkijoen raitin arvoa suomalaisena kulttuuriperintönä.

Kurkijoen kolme aikaa

Luovutettujen alueiden maaseudulla voi tunnistaa kaksi tai jopa kolme päällekkäistä kulttuurimaisemaa ja rakennuskerrostumaa: suomalaisaikaisen, neuvostoaikaisen ja Venäjän-aikaisen. Suomen aika päättyi Lopotissa Moskovan rauhansopimuksen mukaisesti maaliskuussa 1940 ja jatkui vuoden 1941 elokuussa takaisinvaltauksen jälkeen. Toisen kerran – lopullisesti – Suomen aika loppui syyskuussa 1944 rauhaan, jonka ehdot vahvistettiin Pariisin rauhansopimuksessa 1947. Viiden vuoden sisällä alueen väestö ja yhteiskuntajärjestelmä vaihtuivat siis kolme kertaa. Muutoskohta lienee jyrkin koko Karjalan suuren alueen historiassa ja maailmanlaajuisestikin melko harvinainen huolimatta useista toisen maailmansodan seurauksena tehdyistä rajan- ja väestönsiirroista Keski-Euroopassa. Sosialismiin perustuva neuvostoaika jatkui sotienjälkeisistä vuosista vuoteen 1991, minkä jälkeinen aika on Venäjän aikaa ja siirtymistä markkinatalouteen ja demokratiaa tapailevaan yhteiskuntajärjestelmään.

Tatjana Isatšenko erottaa Berjozovon kulttuurimaisen historiallis-maantieteellisessä analyysissään Neuvostoliiton ja Venäjän kausissa eri vaiheita. Neuvostoaajan varhaisvuodet 1944–1950 hän nimeää asuttamis- ja sopeuttamisvaiheeksi, vuodet 1950–1991 tuotantoyksikköjen suurentamisvaiheeksi. Venäjän kautta puolestaan leimaa maatalouden romahdus vuosina 1999–2000 ja sitä seurannut alueen virkistyskäytön lisääntyminen (Isatšenko T 2005: 31–32).

Suomen aika: muistojen Kurkijoki

Kurkijoen kirkonkylä Lopotti sijaitsi Laatokan lahdelmassa muhkeiden avokallioiden ja esihistoriallisen Linnamäen juurella. Laatokkaan virtaava joki jakoi Lopotin kahteen osaan: kylään ja ”opistoon”. Kylän puolella rakennukset keskittyivät pääosin pitkän, joensuuntaisen raitin varteen, jota kutsuttiin myös kauppakaduksi. Pääraitilla oli muun muassa elintarvike-, kenkä-, vaate- ja kangaskauppoja, pankkeja, hotelli, leipomoita ja kahviloita, kirja- ja ruutikauppa, palokunnantalo, kunnantalo sekä kansakoulu. Korkealla kalliolla kauppakadun ja joen ylittävän tien risteyksessä kohosi arkkitehti F. A. Sjöströmin suunnittelema, vuonna 1880 valmistunut, päätyornillinen puukirkko. Tyyllisesti se edusti 1800-luvun lopun kertaustyyliä kirkkorakennuksia, joissa tiiliarkkitehtuurin muutokieltä tulkittiin puurakenteeseen (Rinno 1997: 127).

Raitilta erkanivat Sepänkatu ja Karjaportinkatu, jotka rajasivat kylän peltoaukeita taloineen. Karjaportinkadun varrella olivat työväenyhdistyksen ja marittayhdistyksen talot, kadun päässä näkyi ortodoksinen kirkko, joka oli kauppakylän viimeisiä suuria rakennusprojekteja. Vuonna 1933 valmistunut pyhäkkö oli ensimmäinen, jonka arkkitehtuurissa noudatettiin Suomen itsenäistymisen jälkeen perustetun niin sanotun ulkonaisten muotojen kansallistuttamiskomitean suosituksia. Siitä rakennettiin venäläisiin liitettyjä ortodoksinen kirkon tyyppillisiä muotoja vältellen klassistinen, luterilaista muistuttava pyhäkkö (Kemppi 1997: 124–125). Toinen merkittävä 1930-luvun hanke oli uuden kunnantalon rakentaminen vuonna 1935. Arkkitehti Y. A. Hagbergin piirtämä, 1920-luvun klassismia löyhästi edustava talo oli Lopotin ensimmäinen kivirakennus.

Joen toisella rannalla levittäytyi Kurkijoen maineikkaan maamieskoulun, karjanhoitokoulun ja hevoshoitokoulun rakennusryhmä, jonka opettajat ja opiskelijat vilkastuttivat myös kirkonkylän kulttuurielämää. Maamiesopistoa edeltänyt maanviljelysopisto perustettiin vuonna 1874, ja sen kautta kehitettiin suunnitelmallisesti koko Viipurin läänin maataloutta, erityisesti 1920- ja 1930-luvuilla itärajan sulkeuduttua ja halvan venäläisen viljan tuonnin tyrehtyttyä. Opiston hirsirunkoiset, lautaverhoillut rakennukset muodostivat yhtenäisen, asemakaa-valtaan harkitun kokonaisuuden, ja niiden kertaustyyliä edustava arkkitehtuuri, josta vastasi muun muassa nimekäs uusrenessanssiarkkitehti Theodor Höijer, oli kirkon ohella kylän näyttävintä. Opiston koristeellisesta tyylistä otettiin mallia myös Lopotin asuinrakennuksiin. Kirkonkylän itälaidalla puoles-

taan toimi pitäjän merkittävin teollisuuslaitos, vuonna 1896 aloittanut Kurkijoen Osuusmeijeri Oy.

Lopotti eli kauppakylä oli myös pitäjän hallinnollinen keskus, josta oli Laatokan poikki kauppayhteydet aina Pietariin saakka. 1900-luvun alusta sen asema horjui, kun Elisenvaara alkoi rautateiden solmukohtana kasvaa pitäjän taloudelliseksi ja liikekeskukseksi, ja radasta syrjään jääneen Lopotin kauppa hiipui.

Jatkosodan aika 1941–1944

Talvisodassa Lopotti säästyi vähäisin vahingoin. Kylän ulkopuolella sijainneet rovastin ja kappalaisen pappilat sekä kanttorin virkatalo paloivat, ja takaisinvaltauksessa tuhoutui kirkonkylän kansakoulu. Jälleenrakennustarpeita hahmoteltaessa todettiin, että neuvostokaudella maaliskuusta 1940 elokuuhun 1941 kirkonkylästä oli kadonnut ainoastaan kellosepän iso talo ja sinne oli siirretty kolme uutta taloa (Hakulinen 1978: 232–234). Tämä oli hyvin vähän, kun koko Kurkijoen pitäjän alueella oli yksin vuoden 1940 viimeisinä ja vuoden 1941 ensimmäisinä kuukausina siirretty 1760 taloa, ja moniin kyliin oli pystytetty kolhoosilaisten asuinrakennuksia (Laine 1942: 34; Stepakov 2002: 32).

Maamiesopiston sekä karjanhoito- ja hevoshoitokoulun rakennukset olivat säilyneet lähes vaurioitta, mutta opiston omenapuut olivat paleltuneet talvisodan pakkasissa. Kirkkojen sisustukset oli purettu ja sakraalisymbolit poistettu. Ortodoksisesta kirkosta oli hävinnyt myös torni ja keskikupoli. Sitä oli käytetty ruokalana, kun taas luterilainen kirkko oli palvellut kulttuuritalona. Kirkkopuistoon oli tehty tanssilavaa kirkonpenkeistä (Hakulinen 1978: 232–235, 284–285).

Rakennuksia korjattiin ja venäläisten siirtämiä taloja palautettiin alkuperäisille sijoilleen. Jälleenrakentamistyötä johti päämajan sotilashallinto-osaston rakennustoimisto, jonka alaisina toimi parikymmentä arkkitehtia ja insinööriä (Laine 1942: 34). Palanutta kansakoulua korvaamaan suunniteltiin suurehkoa tiilirakenteista koulurakennusta arkiseen funkistyyliin, mutta rakennustöitä ei tiettävästi ehditty aloittaa, ennen kuin syyskuussa 1944 Lopotti evakuoitiin uudestaan (*Kirkonkylän kansakoulun...* 1942).

Neuvosto aika

Kurkijoki asutetaan 1940–1941 ja 1944–1950. Alueluovutusten jälkeinen aika muodostaa ensimmäisen suuren murroskohdan Kurkijoen 1900-luvun historiassa. Stalinin luotsaamassa Neuvos-

tolliitossa ”uusiksi alueiksi” kutsuttujen alueiden asuttaminen ja yhteiskunnan rakentaminen käynnistettiin aikailematta. Vallanvaihdoksen merkiksi Suomen valtaan selvästi viittaavat symbolit ja muistomerkit poistettiin tai käytettiin kommunistivallan ja ideologian mukaisella tavalla. Suuren väestöntarpeen tyydyttämiseksi perustettiin erityinen värväysorganisaatio, joka houkutti ihmisiä ”lähtemään Suomeen”. Aluksi asutettiin myös suuret määrät sotilaita perheineen. Talvisodan jälkeen vapaaehtoisia muuttajia ei ollut riittävästi, joten kokonaisia kolhooseja pakotettiin muuttamaan ”uusille alueille” (Stepakov 2002: 24–26). Varsinkin vuonna 1945 ”Suomen” asuttamisella ratkottiin myös Neuvostoliiton ankaraa asuntopulaa, kun esimerkiksi Ukrainan ja Valko-Venäjän rakennuskanta oli sodassa pahoin hävitetty ja Vologdassa kyllä jäi uusien patoaltaiden alle (Balašov 2002: 38).

Kurkijoen pitäjän alue liitettiin kokonaisuudessaan Karjalais-suomalaiseen Sosialistiseen Neuvostotasavaltaan. Pääosin Lahdenpohjan kauppalasta sekä Jaakkiman, Kurkijoen ja Hiitolan pitäjistä muodostettiin Kurkijoen *rajon*², ja Lopotista eli tästedes Kurkijoesta tuli rajonin keskus. Vuonna 1946 rajonin tuotantosuunnaksi määrättiin siitoskarjan kasvattaminen sekä maito- ynnä muiden maataloustuotteiden tuotanto ja kolhoosien rinnalle perustettiin Kurkijoki-sovhoosi, joka toimi Kurkijoen entisen maamiesopiston mailla.³

Asuttaminen edistyi aluksi hitaasti. Elokuun 1945 alkuun mennessä rajonissa oli vasta 3668 asukasta, kun vuonna 1940 yksin Kurkijoen pitäjän asukasluku oli ollut 8925. Optimististen viisivuotissuunnitelmien mukaan Kurkijoen rajonissa tuli silti rakentaa lähes neljäsatua asuintaloa vuosikymmenen loppuun mennessä.⁴

Myös Berjozovossa kylän ja sen kulttuurimaiseman kehitys nojasi tässä vaiheessa suomalaiskaisuun kehityslinjoihin, mitä edisti alueelle perustettujen kolhoosien pieni henkilömääräinen koko pienempine tuotantoyksikköineen (Isatšenko T 2005, 35–36). Berjozovon ja Kurkijoen tapausten valossa tämä vallan- ja väestönvaihdoksen monessa mielessä radikaali murroskohta ei näytäkään olleen niin jyrkkä kuin olen aiemmin kuvitellut.

Talot jaetaan

Molempien rauhojen ehdoissa määrättiin, että Suomen tuli luovuttaa sodassa säästyneet rakennukset täysin säilyneinä ja hyvässä kunnossa. Niitä ei saanut tahallaan turmella, eikä niistä saanut viedä rakennusosia. Virallisen tahon suhtautumi-

sesta ”uusien alueiden” rakennusperintöön kertoo jotain se, että talvisodan jälkeen neuvostohallinto pyrki ainakin Viipurissa ankarin määräyksiin varjelemaan paitsi arvokasta teollisuutta, myös historiallista ja muuta kulttuuriperintöä. Tosin rakennusten osalta kulttuuriperinnöksi näytään luetun lähinnä venäläisiin liittyviä paikkoja, kuten taiteilija Ilja Repinin puuhuvila Kannaksen Kuokkalassa sekä Kannaksen Jalkalassa sijaitseva talo, jossa Lenin piileskeli kesällä 1917 (Stepakov 2002: 10). Lopotissa ei tällaista rakennusperintöä katsottu olevan.

Suomalaiset talot piharakennuksineen olivat tulijoille eräänlainen työsuhde-etu, joskin tämä etu tuli vähitellen maksaa valtiolle takaisin. Vuonna 1940 ensinnä saapuneet neuvostoasukkaat valitsivat ilmeisesti talonsa vapaasti ja palatessaan vuonna 1945 he saivat asettua samaan taloon. Suomalaisten pikaisen evakuoinnin jäljiltä neuvostosiirtolaiset saivat parhaassa tapauksessa asutavakseen ruokakaappia myöten varustetun talon. Myöhemmin paikallishallinto rekisteröi talot ja kyläneuvosto otti tehtäväkseen jakaa asunot (Stepakov 2002: 26, 31; Hakamies 2005).

Suomalaisia taloja ja talourakennuksia pidettiin huolellisesti rakennettuina ja lujatekoisina. Puutalojen julkisivut oli tavallisesti laudoitettu ja maalattu, ja niissä oli hieman klassisoivat ikkunankehukset. Jotkin talot oli varustettu sellaisin mukavuuskeinoin kuin sähkö, vesijohto ja keskuslämmitys, joskus jopa wc, jotka olivat useimmille tulijoille vieraita. Myös navetoissa saattoi olla sähkö ja vesijohto (Stepakov 1996: 321–323; Melšnikova 2005: 55).

Talot eivät kuitenkaan täysin vastanneet neuvostoelelman ja tehokkaan käyttöönnoton vaatimuksia. Mahdollisimman monen perheen asuttamiseksi isot talot jaettiin väliseinän useammiksi asunnoiksi, niihin tehtiin uusia ulko-ovia, eteisiä ja keittonurkkia. Keskuslämmitystä ei ehkä osattu käyttää, vaan keskuslämmityksellä varustettuihin asuntoihin rakennettiin lämmityskamiinoja. Suomalaisten suosima, tuulettuva täytepohja, ”rossipohja”, koettiin vetoisana, ja kivijalan tuuletusaukot tukittiin. Luovutettujen alueiden kartano- ja pappilarakennukset muutettiin yleensä kolhoosilaisten monenperheentaloiksi, pioneerileireiksi tai kouluiksi, kuten maamiesopiston johtajan suuri, nikkarityylinen 1800-luvun lopun asuinrakennus. Kurkijoen ortodoksinen kirkko muutettiin Kurkijoen rajonin piirineuvoston hotelliksi, luterilainen kirkko tuli palvelemaan teurastamona, viljavarastona ja myllynä (Jaatinen 1997: 113; Petrova 2006). Kirkkopuisto hävisi.

Kylä tiivistyy

Neuvostoelämäntapa asetti muutosvaatimuksia myös maalaiskyltien asemakaavalliselle muodolle. Suomalaisille kylille oli – varsinkin isojaon jälkeen – tyypillistä haja-asutus (venäjäksi *hutor*), joka oli outo useimmille neuvostoasukkaalle. Se ei sopinut myöskään sosialistiseen talouteen, jossa lähtökohdasta olivat suuremmat tuotantoyksiköt. Siksi asutusta pyrittiin keskittämään ja syrjäisiä maataloja määrättiin siirrettäviksi kolhoosikeskuksiin tai olemassa oleviin suomalaiskyltiin. Uudis- ja siirretyt rakennukset sijoitettiin mielellään riviin kadun varteen, jolloin muodostui tiiviitä, Keski-Venäjälle ominaisia, ”lineaarisia” raittikyliä ja jopa uusia katuja, kuten Berjozovossa. Siellä kylää tiivistettiin vanhoilla taloilla, joita tuotiin myös muualta Karjalan Kannakselta ja Laatokan saarilta, sekä uusilla taloilla, joihin käytettiin purettujen talojen rakennusmateriaaleja. Näin Berjozovo oli jo vuoteen 1953 mennessä muuttunut melkoisesti: siellä oli 17 suomalaista taloa, 24 taloa, joiden rakentamiseen oli käytetty vanhoja suomalaisia taloja, ja 11 kokonaan uutta taloa (Isatšenko T 2005: 35).

Kurkijoella kadut saivat uudet, neuvostokulttuuriin viittaavat nimet – Sovetskaja, Sovhožnaja, Proletarskaja, Lenina – ja on luultavaa, että julkiseen tilaan tuli neuvostosymbolein varustettuja paraatiportteja, puhujankorokkeita ja muistomerkkejä. Muuten kylä näyttää ensimmäisten viiden vuoden aikana pysyneen lähes ennallaan ehkä siksi, että Kurkijoki oli jo ennestään eräänlainen tiheä raittikylä ja sen väestön tärkein työllistäjä, sovhoosi, sijaitsi heti sillan toisella puolen. Tiivistämistä ja lisärakentamista ei siis ehkä juurikaan tarvittu.

Kolhooseista sovhooseihin 1950–1991

Tilanne maaseudulla muuttui vuoden 1950 jälkeen. Hallitus edellytti suurempia ja tehokkaampia kolhooseja, ja haja-asutusten kolhoosilaisia määrättiin muuttamaan isompiin kyltiin. Laatokan Karjalan taloudellisesti heikkoja kollektiivitaloja yhdistettiin toisiinsa, kunnes vuonna 1956 kommunistinen puolue päätti, että kolhoosit pääosin likvidoitaisiin ja kolhoosiperheet siirrettäisiin teollisuuslaitosten palstaviljelmille ja lukuisiin Leninigradia ruokkiviin sovhooseihin. Vaikka Laatokan Karjalassa maatalouden yksikkökoko pysyi Antti Laineen mukaan pienenä verrattuna neuvosto-maatalouteen yleensä (Laine 2005, 38), Tatjana Isatšenko toteaa, että kolhooseista sovhooseihin siirtyminen hävitti asukkailta ”isännyyden” tunteen, mikä puolestaan heijastui tapaan, jolla taloi-

hin suhtauduttiin (Isatšenko T 2005: 36).

Nikita Hruštšovin kaudella 1960-luvulla pyrittiin entistä voimakkaammin maataloustuotannon ja hallinnon tehostamiseen ja maaseudun asutusta alettiin määrätietoisesti keskittää. Tämä toteutettiin siirtymällä kolhooseista lopullisesti sovhooseihin ja muuttamalla maaseudun työväki suurempiin, kehityskelpoisiksi katsottuihin asutuskeskuksiin sekä agrokaupunkeihin, vähintään tuhannen asukkaan maalaiskeskuksiin, joihin rakennettiin uusia harmaatiilisiä kerrostaloja, ”hruštšovkoja”. Kun samalla rakennettiin uusia kolhoosirakennuksia, asuintaajamat laajenivat ja tiivistyivät, kun taas suomalainen kylärakenne hajosi.

Jäljellä olleiden haja-asutusten talot siirrettiin taajamiin tai tuhottiin ”perspektiivittöminä”, jolloin kyltien lukumäärä romahti. Moitteettomassa kunnossa olleita suomalaisia rakennuksia purettiin myös polttopuiksi (Tikka 2002: 63). Esimerkiksi Karjalan Kannaksella kyliä jäi jäljelle kymmenen prosenttia sotaa edeltäneestä ajasta. Samaan aikaan sovhoosilaisille myönnettiin maan sisäiset passit, mikä laukaisi maaltamuuton (Isatšenko T 2005: 36).

Kurkijoki luokiteltiin rajoninsa keskuksena kehityskelpoiseksi kyläksi. Tosin sen asema muuttui vuonna 1958, kun Kurkijoen alue liitettiin hallinnollisesti Sortavalan rajoniin, jonka hallinnollinen keskus oli Sortavala. Tällöin hotellina käytetty ortodoksinen kirkko jäi tarpeettomaksi ja se purettiin (Neždanova 2003: 57; Petrova 2006). Vuonna 1978 kylää luonnehdittiin seuraavasti kartalla, joka kuvasi alueen asutusta, turismia, kulttuuri- ja muita palveluita sekä historiallisia muistomerkkejä: ”Tärkeä maataloustuotantokylä, jossa poliklinikka, 320 oppilaan keskikoulu, 100 hengen parantola ja 228 työpaikkaa kaupan alalla.” Kartan mukaan Kurkijoella ei ollut historiallisia muistomerkkejä.⁵

Sotien jälkeisestä Kurkijoesta ei löydy liiemmäti kuvia. Kesällä 2006 NARK:n valokuva-arkiston hoitaja selitti aineistonsa niukkuutta toisaalta sillä, että Kurkijoen seudut olivat kovin kaukana, Petroskoista katsoen lähes Pietarissa, toisaalta sillä, että vuonna 1982 maaseudulle lähetettiin lehtikuvaa-jia dokumentoimaan kyltien tilaa ”ja toiset hoitivat tehtävänsä paremmin, toiset huonommin”. Löysin arkistosta kuvia pääasiassa maa- ja karjaloudesta, kuten Lenin-kolhoosin maissisadosta vuonna 1959–1960. Vähien rakennusaiheisten valokuvien kohteina oli uusia, tasakattoisia rakennuksia, joiden julkisivu oli harmaata silikatiiltä: oppilaitoskortistossa vuonna 1975 valmistunut koulutalo, kolhoosikortistossa vuonna 1982 otetut kuvat sekatarvakaupasta ja Kurkijoki-sovhoosin uusista autotalleis-

Kuva 2. 1970-luvun monenperheentalot Novaja-kadulla, entisellä Sepänkadulla, muodostavat uuden kerrostuman Kurkijoen kyläkuvasa. Betoni, laatat ja silikatiili ovat syrjäyttämässä puun rakennusmateriaalina. Kuva Netta Böök 2005.

Picture 2. Soviet multi-family houses from the 1970's, Novaya Street, constitute a new layer in the villagescape of Kurkijoki. Concrete, tiles and silicate brick are replacing timber as building materials. Photo Netta Böök 2005.

ta, jotka ovat sijainneet entisen maatalousopiston ja niin sanotun Sonckin talon välimailla. Kortistossa oli valokuva myös kirkosta – jota ei siinäkään luokiteltu arkkitehtuurimonumentiksi.

Suomalaistalojen vaiheista yleensä kortisto ei kerro juuri mitään. Tutkimukseni kannalta on onnekasta, että Kurkijoella on Hiitolan kuulua rajapuomia uhmaten käynyt 1970- ja 1980-luvuilla muutamia seikkailunhaluisia suomalaisia, joiden otokset täydentävät kuvaa. Ne todistavat, ettei Kurkijoen pääkatujen, Leninin- ja Sovetskaja-katujen rakennuskannassa ole vielä tuolloin tapahtunut merkittäviä muutoksia. Neuvostoaikainen täydennysrakentaminen sijoittuu enimmäkseen pääkatujen takaisille peltoaukeille lukuun ottamatta kahta suurta, aumakattoista puutaloa, jotka on pystytetty joen kahden puolen sillan kupeseen ennen vuotta 1970. Toinen on 1900-luvun alussa palaneen, suuren suomalaistalon paikalla, toinen maamiesopiston entisen juhlasalirakennuksen paikalla.⁶

Kurkijoen muutoksia voi jäljittää myös Karjalan tasavallan kansallisarkiston rakennuslupa-asiakirjoista. Niistä ei suoranaisesti ilmene, mitä suoma-

laisaikaisille rakennuksille on tapahtunut, mutta uudisrakentamista käy seuraaminen. Rakennuttajana toimi yleensä Kurkijoki-sovhoosi, ja uudisrakentaminen painottui Novaja- ja Proletarskaja-kadun varsille suomalaisaikaisille pelloille. Kiivaimman rakentamisen aikaan 1970-luvulla rakennusmateriaaleina yleistyivät betoni ja silikatiili, joista jälkimmäistä käytettiin puupaneelin ohella varsinkin julkisivuissa, mutta myös hirsirunkoisia asuintaloja rakennettiin. Asuntoihin tuli tavallisesti puulämmitys ja kylmä vesi. Ainakin osa taloista rakennettiin Moskovassa sijainneen valtiollisen keskussuunnittelutoimiston tuottamilla piirustuksilla. Esimerkiksi vuonna 1977 rakennettiin tyyppipiirustuksen n:o 114/12-147 mukainen 12 perheen talo, jonka tuli kestää jopa 40 asteen pakkasia. Talotyyppiin kuului pannuhuone, kylmä ja kuuma vesi sekä wc.⁷ Laatoikan Karjalan erityisolosuhteita ei ole ehkä kuitenkaan aina ymmärretty, mihin viittaa rakennusten sijoittaminen usein roudalle alttiille, alaville paikoille melko huterin perustuksin.

Samaan aikaan Berjozovossa maataloustuotanto heikkeni ja väestö alkoi sisäisen passin turvin

muuttaa pois. 1960–1970-luvuilla sinne alettiin rakentaa kesäasutusta, minkä lisäksi paikalliset asukkaat myivät talojaan tai muuttivat ne omiksi kesämökkeikseen. Berjozovoon suunniteltiin myös kaksi mökkialuetta, ja siellä toimivat kolmen eri yhtiön lomakeskukset. Kylässä oli tuolloin vielä kauppa, kerhotalo ja alakoulu (Isatšenko T 2005: 37).

Venäjän aika: maataloudesta virkistyskäyttöön 1991–2005

2000-luvun Kurkijoki on taantuva, eläköityvä alueellinen keskus, jossa on muutamia elintarvike- liikkeitä ja kioskeja sekä sekatavarakauppa, kahvila, posti, apteekki, vanhustensairaala, soutukoulu, kotiseutumuseo, päiväkotia, kirjasto, ala-asteen koulu ja hallintorakennus – lähes kaikki suomalaisaikaisissa taloissa. Useimmat suomalaisiin instituutioihin liittyneet, arkkitehtonisesti näyttävät rakennukset ovat hävinneet. Tämä on mielenkiintoista, koska valokuvat osoittavat, että vielä 1990-luvulle tultaessa esimerkiksi luterilainen kirkko ja miltei kaikki maamiesopiston talot olivat ainakin pintapuolisesti tyydyttävässä kunnossa – ja ennen kaikkea olemassa (ks. esim. <http://users.utu.fi/vi-laakso/Kurkuvat.htm>).

Näen tässä Kurkijoen toisen murroskohdan, joka heijastuu rajusti rakennuksiin ja maankäyttöön. Kun Neuvostoliitto oli hajonnut, sovhoosijärjestelmä purettiin 1990-luvun lopulla. Tämä on käynyt kohtalokkaaksi Kurkijoen kaltaisille kylille, joissa valtioneula on ollut tärkein työllistäjä. Kun samalle vuosikymmenelle osui toistuvasti ruplan jätti-inflaatio, seurauksina on ollut maaltapakoa, elintason heikkenemistä, alkoholisoitumista ja välinpitämättömyyttä, ehkä vandalismiakin.

Pidänkin huomionarvoisena, ettei Kurkijoelta 1990-luvulta alkaen hävinneitä suomalaisaikaisia rakennuksia ole purettu suunnitelmallisesti esimerkiksi uuden rakennuksen tieltä. Sen sijaan ne näyttävät jääneen vaille normaalia ylläpitoa, huoltoa ja korjausta tai ne ovat syystä toisesta syntyneet tuleen – kukaties juuri huollon puutteen, kuten vanhentuneiden sähköjohtojen tai nuohoamattomien tai haljenneiden savupiippujen vuoksi.

Lopotin luterilaista kirkkoa oliin palauttamassa sakraalikäyttöön – sekä venäläiset että suomalaiset suunnittelivat tahoillaan restaurointia – kun se paloi hämärissä olosuhteissa vuonna 1991 (ks. Hakkarainen 2005: 54–55). Entisen maanviljelysopiston ränsistynyt oppilasasuntola kirkkoa vastapäätä kunnostettiin 1990-luvun alussa hotelliksi, mutta suomalais-venäläinen yhteisyritys päättää tulipalon tammikuussa 2003. Huhupuheissa mo-

lemmissa tapauksissa viittaillaan tuhopolttoon, puhujasta riippuen joko suomalaisten tai venäläisten tekemään. Myös ortodoksisen kirkon kohtalosta on kaksi versiota: paikallisen informantin mukaan hirsirunko olisi purettu 1950-luvun alussa ja mahdollisesti kuljetettu rautateitse rakennustarvikkeiksi Ukrainaan, kun taas suomalainen käsitys on, että kirkko tuhoutui jatkosodassa (Koponen 1999; Petrova 2006).

Kommunismista luopuminen on toki virittänyt myös kotiseuduntutkimusta, mistä *Kurkijokskij krajevedšeskij tseñtr* on hieno esimerkki, ja uutta yritteliäisyyttä. Joitain suomalaisaikaisia rakennuksia on yksityistetty ja kunnostettu. Sen sijaan uudisrakentamista on vähän, sillä Kurkijoen väestö ikääntyy ja harvenee. Yksi mahtipontinen *datša* on rakennettu Sonckin talon suojeluvyöhykkeen tuntumaan ja ympäröity korkealla aidalla. Tämä yksittäistapausta saattaa enteillä samaa kehitystä, joka on ollut nähtävissä Laatokan rannikolla varsinkin Kannaksella 1980-luvun lopulta lähtien. Maaseutu ”asutetaan uudelleen”, ei enää maatalous- vaan virkistyskäyttöön vapaa-ajanmökkejä ja puutarhapalstoja rakentamalla. Kehitystä, jota Grigori Isatšenko kutsuu nimellä *reconquista*, ”uudelleenvalloitus” (Isatšenko G 2004: 57), on Kurkijoella hidastanut syrjäinen sijainti kaukana niin Pietarin metropolista kuin tasavallan pääkaupungista Petroskoista. Sen sijaan Berjozovossa jo 1960-luvulla alkanut kehitys on entisestään voimistunut: kylä on käytännössä tyhjentynyt vakituista asukkaista, kun taas kylän vanhaa kaavaa täydennetään uusilla loma-asunnoilla ja mökkialueita laajennetaan. Isatšenkon laskelmien mukaan kylässä oli vuoden 2005 syyskuussa 82 taloa, joista kuusi ennen vuotta 1939 rakennettua suomalaistaloa, 25 suomalaisista rakennuksista 1940–1950-luvuilla tehtyä taloa, kymmenen 1950-luvulla rakennettua taloa, 24 pääasiassa kesämökkeinä käytettyä, 1960–1970-luvuilla rakennettua taloa ja 20 vuoden 1991 jälkeen rakennettua huvilaa. Palvelut ovat hävinneet (Isatšenko T 2004: 37–38).

Rakennusten säilymisestä

Kurkijoen suomalaisaikaiset talot olivat vuonna 2005 varsin vaihtelevassa kunnossa. Valtaosa Lenininkadun sotaa edeltävän ajan rakennuksista oli säilynyt ja niiden tienpuoleiset julkisivut olivat lähes suomalaisaikaisessa asussa. Jopa hilseillyt ja kauhtunut maalipinta periytyi monissa taloissa ajalta ennen sotaa. Joitain rakennuksia oli vinolaudoitettu tai maalattu kirkkaammin lateksisävyin, mitkä ovat tyyppillisiä ”venäläisiä” piirteitä.

Rakennusten joukossa oli muutama, joille ei uskalla povata enää erityisen pitkää ikää, ja muutama, jotka ovat ikään kuin syntyneet uudelleen. Tällainen on esimerkiksi niin sanottu Sonckin talo. Maamiesopiston pehtorille rakennettu, vuonna 1915 valmistunut huvila toimi neuvostoaikana lastentarhana mutta kausityöläisten majapaikaksi jäätyään ränstyi lähes kelvottomaan kuntoon. 1990-luvun alussa talon osti pietarilainen paris-kunta, jolle sittemmin ilmeni, että talon oli suunnitellut yksi suomalaisen kansallisromantiikan ja jugendtyylin nimekkäimmistä edustajista, arkkitehti Lars Sonck. Omistaja ryhtyi omarahoitteisesti talon osin restauroivaan korjausrakkaan, ja vuonna 2000 Venäjän museovirasto myönsi rakennukselle suojelustatuksen (ks. Belavina *et al.* 2000).

Ei liene mitään yhtä syytä, jonka ansiosta jokin tietty suomalaisrakennus olisi säilynyt tähän päivään. Olennaisin reunaehto säilymiselle näyttää kuitenkin olevan perin yksinkertainen: rakennuksen on oltava yksityisessä tai yleishyödyllisessä, jatkuvassa käytössä, ja sillä on oltava määrätietoinen omistaja, haltija tai johtaja. Sen sijaan kausiluontoiseen käyttöön tai tyhjilleen jääminen ja selvästi määriteltävän isännän puuttuminen altistavat rakennuksen hävitysvimmalle ja nopealle rappeutumiselle.

1980-luvun jälkipuoliskolta alkaen Venäjällä on virinnyt uudenlaista kiinnostusta luovutettujen alueiden rakennusperintöä kohtaan. Tähän ovat vaikuttaneet poliittisten suhdanteiden muuttuminen ja Suomen ja Venäjän välisen tiedonkulun ja henkilökohtaisen kanssakäynnin lisääntyminen. Esimerkiksi Sortavalan rakennusmuistomerkeistä alkoi ilmestyä niiden arkkitehtuuria ja historiaa valottavia julkaisuja, ja eräitä rakennuksia ryhdyttiin korjaamaan alkuperäiseen asuun. 1990-luvulla kaupungin keskusta-alue sai tasavallan arkkitehtien aloitteesta valtakunnallisen historiallisen kaupungin aseman.

Myös Kurkijoen kehityksessä seuraava vaihe saattaisi olla Lenininkadun suojelu. Tätä ehdotti vuonna 2005 Karjalan Tasavallan historian ja kulttuurin muistomerkkien suojelun valtion keskuksen asiantuntijaryhmä, joka arvotti miljöön luonteenomaiseksi 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun asutuksen muistomerkeiksi. Ehdotuksessa Kurkijoen rakennuskanta ryhmitellään viiteen kategoriaan, joista ylintä edustavat lailla suojellut rakennusmuistomerkit: Sonckin talo, pankin talo ja maatalousopiston kiviavetta – siitä huolimatta, että käytännössä rakennuksesta puuttuu katto. Alimman luokan rakennuksia ja rakennelmia kutsutaan nimityksellä ”epäharmoniset elementit”, joihin kuuluviksi luetellaan sovhoosin tiilirä-

kennukset, Lenininkadun uudet kaupat, ruokala, olutbaari ja liikekiinteistö, linja-autopysäkki, tiilinen koulu sekä pari datšaa (Alipova *et al.* 2003). Jos ehdotus hyväksyttäisiin tasavallan päättävissä elimissä, katu historiallisine rakennuksineen suojeltaisiin ja sille määriteltäisiin suojavyöhyke, jossa rakentaminen olisi tarkoin säädeltyä ja josta saattaisiin jopa poistaa sotienjälkeisiä elementtejä. Tämä olisi ensimmäinen Neuvostoliitolle luovutettujen alueiden suomalaisaikainen kylämiljö, joka saisi suojelustatuksen.

Yhteenveto

Maantieteilijä Petri Raivo on esittänyt, että luovutettujen alueiden suomalaisesta menneisyydestä kertovien piirteiden tuhoaminen on ollut järjestelmällistä toimintaa, jossa on pyritty eliminoimaan suomalaisille tärkeitä elementtejä. Raivon mukaan tähän ryhdyttiin erityisen aktiivisesti ennen Pariisin rauhansopimuksen (1947) ja YYA-sopimuksen (1948) allekirjoittamista eli rajojen lopullista vahvistamista: ”Alueen uudet herrat eivät kunnioittaneet suomalaisen menneisyyteen viittaavia elementtejä maisemassa. Voidaan sanoa, että ne suomalaisten kylämaiemien piirteet, jotka säilyivät läpi sotien, tuhoutuivat vähitellen yhteiskunnallisen järjestelmän aiheuttamien muutosten vuoksi. Näiden takana oli ideologia ja ideologiset syyt hävittää kaikki jäljet alueen suomalaisesta historiasta (...) Erityisen kovaa kohtelua kokivat paikat, jotka olivat merkityksellisiä suomalaisasutuksen tai kulttuuri-identiteetin kannalta.” (Raivo 2004: 64–65, suomennos kirjoittajan; ks. myös Isatšenko G 2004).

Arkisto- ja kenttätutkimusteni perusteella olen eri mieltä. On kyllä totta, että Kurkijoen kylässä esimerkiksi sellaiset suomalaisen kulttuuriin, uskontoon ja isänmaallisuuteen viittaavat merkit kuin muistomerkit, kirkonkellot ja ristit poistettiin ja tilalle tuli neuvostoideologiaan liittyviä symboleja. Mutta rakennuksiin, jotka nekin ovat suomalaisen menneisyyden todistusaineistoa, suomalaisille tärkeitä maisemaelementtejä ja muistin paikkoja, Raivon väittämät eivät päde. Sotien jälkeen suomalaisaikaiset rakennukset olivat tärkeä resurssi, joka hyödynnettiin sovhoosin työtekijöiden mahdollisimman sujuvaksi asuttamiseksi ja maataloustuotannon tehokkaaksi käynnistämiseksi. Ne otettiin kirkkoja myöten uusiin käyttöihin ja sopeutettiin neuvostoyhteiskunnan tarpeisiin.

Silti Kurkijoen rakennuskannan ja kylämuodon kehityksessä on erotettavissa kaksi selkeää murroskohtaa. Ensimmäinen oli väestön sekä asutus-

maatalous- ja yhteiskuntajärjestelmän vaihtuminen vuonna 1944, toinen kommunistisesta järjestelmästä luopuminen vuonna 1991, mikä johdatti viimein valtiontilojen alasajoon ja maaseudun köyhtymiseen.

Kun luovutetut alueet 1940-luvulla valjastettiin Neuvostoliiton käyttöön, suomalaisaikainen järjestelmä yksittäistiloihin hylättiin, ja asutusta ja rakennuksia keskitettiin isompiin kyliin ja kolhoosikeskuksiin. 1960-luvulta lähtien keskittäminen voimistui, mikä näkyy selvästi Kurkijoen kyläkuvaan. Kun kylän varhaisempi rakennuskanta koostui lähes yksinomaan hirsirunkoisista taloista, kyläkuvaan tulivat nyt uudet, harmaanvalkeat rakennusmateriaalit: silikatiili, betoni ja asbestisementtilevy. Samalla tulivat uudet rakennusmuodot, parikerroksiset, kerros- tai rivitaloa muistuttavat, pitkänomaiset ja enenevässä määrin teollisesti tuotetuista rakennusosista tehdyt monenperheentalot. Suomalaisaikaisia rakennuksia ei kuitenkaan juurikaan purettu, vaan uudisrakentamisen paikoiksi valittiin entisiä peltoaukeita ja rakennusten sijoit-

telussa tukeuduttiin suomalaisaikaisiin katuihin.

Tätä ensimmäistä, sodanjälkeistä murroskohtaa on Suomessa pidetty dramaattisimpana. Tutkimukseni tässä vaiheessa näyttää kuitenkin ilmeiseltä, että maaseudun suomalaisaikaiselle rakennuskannalle Neuvostoliiton lakkauttaminen on saattanut olla jopa fataalimpaa kuin alueen liittäminen Neuvostoliittoon. Kurkijoella tämä näkyy selvästi, kun vertaa nykytilanteeseen 1980–1990-lukujen vaihteen valokuvia. Tuolloin valtaosa kylän suomalaisaikaisista rakennuksista oli vielä tallella, mutta sen jälkeen – vain runsaassa 15 vuodessa – sieltä on hävinnyt lukuisia suomalaisaikaisia rakennuksia, kuten luterilainen kirkko ja yli puolet maamiesopiston rakennuksista. Rappeutuminen koskee myös neuvostoaikaisia rakennuksia, kuten sovhoosin navettoja, autotalleja ja kaupparakennusta, jotka virattomiksi jääneinä ovat vähitellen raunioitumassa. Kenttätutkimusteni perusteella myös kehitys Hiitolan asemakylässä parikymmentä kilometriä Kurkijoesta etelään vaikuttaa lähes identtiseltä Kurkijoella tapahtuneen kanssa.

Kuva 3. Suomalaisen ja venäläisen rakennustaiteen vuoropuhelu: entisen maamiesopiston 1800-luvun lopulla rakennettu talo – presidentti Lauri Relanderin lapsuudenkoti – on saanut helein värein maalatun, lehtisahaleikkauksin koristellun kuistin. Tyypillisiä muutoksia suomalaisaikaisissa taloissa on vinolaudoitus, koristeellinen lehtisahakuviointi, kirkkaat värit ja fortuskaikkunat. Kuva Juhani Seppovaara 2005.

Picture 3. Dialogue between Finnish and Russian art of building: One of the buildings of the former Finnish agricultural institute of Kurkijoki - the childhood home of Lauri Relander, president of Finland – has been provided with a new veranda, richly decorated with fretwork and bright blue paint. Typical post-war alterations in the Finnish houses are diagonal weatherboarding, decorative fretwork, bright-coloured painting, and windows with “fortuska” ventilation. Photo Juhani Seppovaara 2005.

Venäjänajan vapaimman kulttuurivaihdon ilmastossa on tehty toisenlaisiakin aloitteita. Suhdautuminen Kurkijoen luterilaiseen kirkkoon on hyvä esimerkki muutoksesta, joka tapahtui Neuvostoliiton hajoamisen yhteydessä. 1990-luvun ensi vuosina Kurkijoen paikallislehdessä *Prizyvissä* alkoi keskustelu, jossa pyhäkön käyttö varastona tuomittiin ja sen kunnostamiseen ryhdyttiin keräämään varoja (*Prizyv* 1990, *Prizyv* 1991). Kuten venäläinen tutkija Marina Hakkarainen on osoittanut, kommunismin edellyttämästä uskonnon- ja kirkonvastaisuudesta huolimatta monet luovutettujen alueiden neuvostoasukkaat kunnioittivat kirkollisia rakennuksia ja pitivät niiden maallistamista sopimattomana, mutta julkinen keskustelu kirkkojen kohtalosta saattoi käynnistyä vasta Neuvostoliiton hajottua (Hakkarainen 2005: 54–55).

Osin aktiivisen *Kurkijokskij krajevedšeskij tsestrin* ansiosta Venäjän rakennussuojelun asiantuntijoiden huomio on nyttemmin kääntynyt kohti Lenininkatua. Sen varrella on säilynyt poikkeuksellisen yhtenäinen suomalaisaikainen rakennusmiljö, josta todetaan Sonckin talon suojeluvyöhykesuunnitelman selitysosassa seuraavaa: ”Huolimatta siitä, että kylä on menettänyt tärkeimmät arkkitehtoniset elementtinsä, se on luonteensa puolesta Laatokan luoteisosan 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun asutus ulkolaudoitettuine puutaloineen.” Samassa yhteydessä esitetään oletus, että talot olisivat ammattimaisten arkkitehtien töitä, mikä on päätelty rakennusten harmonisista mittasuhteista, ilmeikkästä laudoituksesta ja taidokkaista detaljeista (Belavina *et al.* 2000). Lausunnot kertovat suomalaisaikaista rakennusperintöä kohtaan tunnetusta arvostuksesta ja pyrkimyksistä säilyttää historiallisen miljöön.

Venäjä on leventänyt Suomen rajan vastaista suojeluvyöhykettä, mikä tehnee Kurkijoen naapurialueista jälleen luvan kanssa lähestyttävää raja-seutua ja periferisoi Kurkijokea entisestään. On mahdollista, että kylän kehitys jatkuu samansuuntaisena kuin kesäasutuskeskukseksi jääneessä Berjovovossa, joka tarjoaa raitinvarsitontteja tavallisille rakentajille ja rantatontteja datšoista haaveileville uusrikkaille.

Tänään Kurkijoella on kuitenkin vielä lähes kaikki välttämättömät peruspalvelut ja tiettyä kotiseuturakkautta, jopa ylpeyttä. Esimerkkejä tästä ovat muutamien suomalaisaikaisten rakennusten huolellinen korjaaminen sekä *Kurkijokskij krajevedšeskij tsestrin* toiminta pienine museoineen. Senkin rakennus – 1800-luvun lopulla rakennettu maamiesopiston asuntola – saadaan ehkä Lahdenpohjan piirin korjausrahoituksella pelastet-

tua. Asuntolarakennuksen restaurointi ja Lenininkadun suojelu voisivat toteutuessaan viedä Kurkijoen kehitystä uuteen suuntaan, jossa suomalaisten ja venäläisten intressit saattaisivat kohdata. Mutta ennen kaikkea tällaiset paikalliselle aloitteelle perustuvat hankkeet viestivät, että suomalaisille arvokkaasta rakennusperinnöstä on Kurkijoella tul- lut venäläisille arvokasta rakennusperintöä.

Alaviitteet

1. Vuosina 2005–2006 tein väitöstutkimusta Emil Aaltosen säätiön rahoittamassa ja professori Maunu Häyrysen koordinoimassa *Menneisyyden politiikka* -hankkeessa.
2. NARK, kokoelma 1215, luettelo 1, mappi 3/18, 65–68.
3. NARK, kokoelma 1175, luettelo 1, mappi 1/2a.
4. KGANI, kokoelma 8, luettelo 15, mappi 327, 40–41; NARK, kokoelma 1642, luettelo 4, mappi 4/29.
5. NARK, kokoelma 2916, luettelo 4, mappi 22.
6. <http://www.kurkijoki.fi>; NARK, valokuva-arkisto, kuva 0-30457.
7. NARK, kokoelma 3519, luettelo 1, mapit 7–8.

Lähteet

- Alipova, J. B., Busynova, A. A., Kirjanova V. T., Pritsyna T. I. & Fomina O. M. (2003). *Projekt zon obrany objektov kul'turnogo nasledija istoričeskogo poselenija posjolka Kurkijoki, tom 1 kniga 2*. Rezultaty istoriko-bibliografičeskij i naturnyh issledovanij. Respublikanskij tsestr po gosudarstvennoj ohrane objektov kul'turnogo nasledija (Karljalan tasavallan historian ja kulttuurin muistomerkkien suojelun valtion komitea), Petroskoi.
- Balašov, Jevgeni (2002). Käyttöönottajat (vv. 1944–1950). Teoksessa Tikka, Boris, Balašov, Jevgeni & Stepakov, Viktor (toim.) *Karljalan kannas sotien jälkeen v. 1940–41, 1944–1950*, 36–53. Karelilja-historian ja kotiseudun tutkimusyhdistys. Turussel, St Petersburg.
- Belavina, E. J., Makarova, I. A. & Alipova, J. B. (2000). *Šema zon obrany pamjatnika arhitektury-doma Sonka v d. Kurkijoki*. Respublikanskij tsestr po gosudarstvennoj ohrane objektov kul'turnogo nasledija, Petroskoi.
- Hakamies, Pekka (2005). New culture on new territories. The Karelian Isthmus and Ladoga Karelia in post-war years. Teoksessa Hakamies, Pekka (toim.) *Moving in the USSR. Western anomalies and Northern wilderness*. *Studia Fennica Historica*, 91–109. Finnish Literature Society, Helsinki.
- Hakamies, Pekka (2005). Esitelmä Muinaismuistoyhdistyksen kokouksessa Helsingissä 2.2.2005.
- Hakkarainen, Marina (2005). ”We were unaware of the history. Just took... our risk”. The past, cultural landscape and identity in migrant communities in Ladoga Karelia and the Karelian Isthmus. Teoksessa Hakamies, Pekka (toim.) *Moving in the USSR. Western anomalies and Northern wilderness*, 42–65. *Studia Fennica Historica*. Finnish Literature Society, Helsinki.
- Hakulinen, Rainar (1978). *Kurkijoki sodasta evakkoon*. Kurki-

- Säätiö, Loimaa.
- Isatšenko, Gregory A. (2004). The landscape of the Karelian Isthmus and its imagery since 1944. *Fennia International Journal of Geography* 182:1, 47–59.
- Isatšenko, Tatjana (2005). Karjalan kannaksen kulttuurimaiseman muuttuminen. *Idäntutkimus* 2, 31–41.
- Jaatinen, Martti I. (1997). *Karjalan kartat*. Karjalan liitto, Tampere.
- Kemppi, Hanna (1997). Karjalan ja Petsamon ortodoksisten seurakuntien arkkitehtuuri. Teoksessa Thomenius, Kristina & Laukkanen, Minna (toim.) *Karjalan ja Petsamon ortodoksiset kirkot ja kirkkoitaide*, 39–129. Etelä-Karjalan taidemuseo, Lappeenranta.
- KGANI, Karel'skij gosudarstvennyj arhiv novejšej istorii (Karjalan tasavallan uudemman historian arkisto), Petroskoi.
- Kirkonkylän kansakoulun piirustukset, 1942. *Kurkijoen kunnan arkisto II*. Hoitokunta. Kansakoulujen rakennuspiirustukset. II Ia1. Mikkelin maakunta-arkisto.
- Koponen, Paavo (1999). *Karjalan kirkkokummut*. Tammi, Helsinki.
- Kurkijoen kuvakokoelma (2006). Aarne Roihan valokuvat vuodelta 1971, Juhani Lindströmin valokuvat vuodelta 1975, valokuvat vuosilta 1984–85, Ville Laakson kuvat vuodelta 1994. 30.11.2006, <http://www.kurkijoki.fi>
- ”Kurkijokskaja tserkov’ ždjot vašej pomoštši”, *Prizyv* 21.2.1991
- Laine, Antti (2005). Modernisation in the 1940s and 1950s in the part of Karelia that was annexed from Finland on 13 March 1940. Teoksessa Hakamies, Pekka (toim.) *Moving in the USSR. Western anomalies and Northern wilderness*, 19–41. Studia Fennica Historica. Finnish Literature Society, Helsinki.
- Laine, Yrjö (1942). Sotilashallinto-osaston rakennustoimisto ja rakennusvaurioiden korjaustyöt Karjalassa. *Arkkitehti* 2, 33–36.
- ”Li eto ne varvarstvo?”, *Prizyv* 24.7.1990.
- Lintunen, Petri & Hytönen, Mervi & Ikonen, Kirsi & Kivimäki, Sari (1998, toim.). *Laatokan pohjoisrannikon kulttuuriympäristö. Suomalainen kulttuuriperintö Laatokan pohjoisrannikon maisemassa*. Suomen ympäristö 236. Suomen Ympäristökeskus. Helsinki.
- Mel'nikova, E. A. (2005, toim.). *Granitsa i ljudi. Vospominaja pereselen'tsev Priladožskoj Karelii i Karel'skogo Perešejka*. Studia Ethnologica. Karel'skij institut, universitet Joensuu. Izdatel'stvo Evropejskogo universiteta v Sankt Peterburge, Sankt Peterburg.
- Natsional'nyj arhiv Respubliki Karelija NARK, Petroskoi.
- Natsional'nyj arhiv Respubliki Karelija NARK, valokuva-arkisto, kuvat 0-36298 OTS, 0-47 ja 0-48.
- Neždanova, O. J. (toim. 2003). *Putevoditel' arhivy Rossii*, Moskva.
- Petrova, Marina (2005). Sähköpostitiedonanto 15.12.2006.
- Raivo, Petri J. (2004). Karelia lost or won – materialization of a landscape of contested and commemorated memory. *Fennia International Journal of Geography* 182:1, 61–72.
- Rinno, Soile (1997). Karjalan luterilaisten seurakuntien kirkot. Teoksessa Rinno, Soile & Laukkanen, Minna (toim.) *Karjalan luterilaiset kirkot ja seurakuntien pyhät esineet*, 63–236. Etelä-Karjalan taidemuseo, Lappeenranta.
- Sallinen-Gimpl, Pirkko (1994). *Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen*. Kansatieteellinen arkisto 40. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Stepakov, Viktor (1996). *Sodalla on hintansa*. Otava, Helsinki.
- Stepakov, Viktor (2002). Uudella alueella (maaliskuu–joulukuu v. 1940). Teoksessa Tikka, Boris, Balašov, Jevgeni & Stepakov, Viktor (toim.) *Karjalan kannas sotien jälkeen v. 1940–41, 1944–1950*, 5–35. Karelija-historian ja kotiseudun tutkimusyhdistys. Turussel, St. Petersburg.
- Tikka, Boris (2002). Muistelmat lapsuudesta Koivistossa. Teoksessa Tikka, Boris, Balašov, Jevgeni & Stepakov, Viktor (toim.) *Karjalan kannas sotien jälkeen v. 1940–41, 1944–1950*, 54–66. Karelija-historian ja kotiseudun tutkimusyhdistys. Turussel, St. Petersburg.
- Valokuvia Kurkijoelta (1994). Ville Laakson valokuvat vuodelta 1994. 2.12.2006, <http://users.utu.fi/vilaakso/Kurkuvat.htm>
- Vuorela, Toivo (1976, toim.). *Suomen kansankulttuurin kar-tasto I. Aineellinen kulttuuri*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.